

Aronas Aleksandras Olizarovijus ir jo *Trys knygos apie politinę žmonių sąjungą*

Prūsų istorikas ir teisininkas Davidas Braunas savo *Lenkijos ir Prūsijos rašytojų kataloge* Aroną Aleksandrą Olizarovijų vadino lietuviu¹. Stanisławas (Stanislavas) Kotas, vienas pirmųjų išsamiau nagrinėjusių šio Vilniaus universiteto teisės profesoriaus biografiją, akcentavo jo lenkišką kilmę: „Olizarovijus neabejotinai buvo lenkas ir gimė Lenkijos bajorų šeimoje Palenkėje“. Savo nuomonę autorius grindė paties Olizarovijaus žodžiais – imatrikuluotas Karaliaučiaus universitete savo gimimo vietą jis nurodė regione *Subsylvanus*, o Ingolštato universiteto metrikoje ir ten pat išleistose dviejose nedidelėse knygelėse save vadina *eques Polonus*². Lenkų biografiniame žodyne rašoma, jog jis buvo kilęs iš rusų bajorų, gyvenusių Baltojoje Cerkvėje netoli Kijevo³. Taip mano ir Ingė Lukšaitė, teigianti, kad „H. Baryčo ir A. Skrobackio paskelbtuose dokumentuose, A. Olizarovijaus medicinos mokslų daktaro diplome ir jo biografijoje nurodoma jį kilus iš Belaja Cerkov vietovės, netoli Kijevo, iš rusų bajorų (*nobili Russiae*) šeimos. Sprendžiant iš visų šių duomenų bei pavardės formos, A. Olizarovijų reikia laikyti ukrainiečiu, o ne lenku. Nors Ingolštato universiteto metrikoje jis pasivadinęs *eques Polonus*, tačiau šis apibūdinimas nerodo jo tautybės, o greičiau pilietybę, kadangi jis visą Žečpospolitą vadino Lenkija. Pvz., jo Karaliaučiaus universiteto medicinos daktaro diplome rašoma, kad jis mokėsis „Lenkijoje – Nesvyžiuje“, nors Nesvyžius tuo metu nepriklausė Lenkijos karalystei.“⁴ Taigi Olizarovijus nebuvo lietuvis, nors didesnė jo gyvenimo dalis prabėgo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje.

Daugiausia apie Olizarovijų galime sužinoti iš jo paties pateikto prašymo užimti Ingolštato universiteto katedrą. Gimė jis 1610 m. Mokėsi Nesvyžiuje ir čia 1629 m. įstojo į jėzuitų ordiną. Noviciatą 1629–1631 m. atbuvo Vilniuje ir dar metus tobulino retorikos žinias Polocko seminarijoje. 1633 m. išvyko iš LDK, kad po keliolikos metų, būdamas jau nebe studentas vienuolis, o pasaulietis teisės profesorius, vėl sugrįžtų į Vilnių.

1633 m. Olizarovijus atvyko į Varšuvą, kur metus buvo lektorius jėzuitų namuose. Dvejus metus tobulino filosofijos žinias Pultuske. Dėl nežinomų priežasčių 1636 m. išstojo iš ordino, tačiau išsiskyrimas, matyt, nebuvo labai skausmingas nė vienai iš pusių, nes vėlesniuose darbuose Olizarovijus pagarbiai atsiliepė apie jėzuitus, o šie neprieštaravo, kad Vilniaus akademijoje dirbtų buvęs ordino narys.

Pradėjęs nuo Nesvyžiaus, jis traukė vis labiau į vakarus. Po Varšuvos, 1636–1640 m., buvo teologijos studijos Poznanėje, Viurcburge ir Grace, kur įgijo menų magistro laipsnį, o 1641 m. randame Olizarovijų imatrikuluotą Ingolštato universitete, kur ketverius metus jis studijuos teisę ir trejus – mediciną. Ar tai rodo praktišką jauno vyro protą, ar žingeidumą bei norą perprasti ne tik žmonių visuomenę valdančias teisės normas, bet ir jų fizinį kūną tvarkančius gamtos dėsnius, galime tik spėlioti.

Lėšų studijoms ir pragyvenimui Olizarovijui, matyt, teikė auklėtojo pareigos. Yra žinoma, kad Ingolštate jis buvo Brastos vaivados Jono Ščiavinskio sūnų auklėtojas. Jo pažintys siekė ir kur kas aukštesnius asmenis – apie 1643 m. buvo Noiburgo kunigaikščio Pilypo Vilhelmo patarėjas. Šios pareigos ir pažintis gali liudyti, kad Olizarovijus buvo pažįstamas su Radvilomis, kurie galėjo

¹ D. Braun, *De scriptorum Poloniae et Prussiae historicorum, politicorum et juris consultorum virtutibus et vitiis Catalogus et judicium*, Coloniae, 1723, p. 161.

² S. Kot, Aron Aleksander Olizarowski, *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia UW*, t. 1, Wilno, 1929, p. 23.

³ L. Piechnik, Ożarowski Aron Aleksander, *Polski słownik biograficzny*, p. 822.

⁴ Lukšaitė, *Lietuvos publicistai valstiečių klausimu*, Vilnius, 1976, p. 57.

rekomenduoti tėvynainį Noiburgo kunigaikščiams, su kuriais giminiavosi. Protestantai ir vėliau rėmė bėdoje atsidūrusį eksjėzuitą: kalvinistas iš Kėdainių, mokyklos rektorius Starkijus ir Boguslovo Radvilos pamokslininkas Adomas Reinholdas tarpininkavo, kad A. Olizarovijus išimties tvarka gautų medicinos daktaro diplomą be viešo disputo⁵.

1643 m. Ingolštate per mėnesį Olizarovijus vieną po kitos išleido dvi disertacijas: *Institutiones rethoricae*, dedikuotą Bavarijos elektoriaus pakamariui ir dvaro tarėjui Jonui Kristupui Tanerui, bei *Questiones politicae*, dedikuotą pačiam elektoriui kunigaikščiui Maksimilijonui. S. Koto teigimu, apie pirmąją knygėlę neverta net kalbėti, toks neįdomus jos turinys, o antrąją galima paminėti dėl joje nagrinėjamų politikos klausimų. Nors parašyta sklandžiai ir aiškiai, ji, S. Koto nuomone, buvo tipiškas tuometinio mokymo „produktas“. Visi klausimai joje aptariami *in utramque partem* – nurodant kiekvieno nagrinėjamo dalyko privalumus ir trūkumus – šį metodą Olizarovijus taikys ir vėliau. Autorius nepasinaudojo galimybe atskleisti užsieniečiams Lenkijos santvarkos savitumą, o tik pateikė keletą juokingų įdomybių apie savo tėvynę⁶. Netrukus Noiburgo kunigaikštis Pilypas Vilhelmas paskyrė jį savo patarėju bei suteikė nedidelę pensiją. Tačiau Olizarovijus siekė daugiau – teisės katedros Ingolštato universitete. Apsirūpinęs svariomis rekomendacijomis – Lenkijos valdovo Jono Kazimiero, Noiburgo kunigaikščio ir universiteto kanclerio, 1643 m. mirus vienam iš profesorių Erazmui Paschai, buvusiam savo dėstytojui, apie kurį palankiai atsiliepė ir darbe *Apie politinę žmonių sąjungą*, Olizarovijus įteikė prašymą Bavarijos elektoriui Maksimilijonui. Prisipažino, jog dar negavo daktaro laipsnio, tačiau prašė atsižvelgti į jo paties sunkią materialinę padėtį ir į Lenkijos jaunuolių, studijuojančių Ingolštate, norą matyti profesoriumi savo tėvynainį. Deja, sumanymas nepavyko. Kandidatūras svarstęs Universiteto teisės fakultetas atsakė neigiamai, nes pretendentas tuo metu dar nebuvo gavęs daktaro laipsnio (tik 1644 m. Olizarovijus gaus abiejų teisių – civilinės ir kanonų – daktaro vardą) ir todėl esą negalima spręsti apie jo teisės žinias. Be to, būsimasis profesorius beveik nemokėjo vokiškai...

Matyt, siekdamas greičiau susirasti pajamų šaltinį, Olizarovijus nutarė atsidėti medicinai ir persikėlęs į Padują toliau kibo į jos studijas. Eugeniuszas Jarra (Eugeniušas Jara) akcentavo, jog būtent tai, kad tiek metų studijavęs pas jėzuitus Olizarovijus vis dėlto liko pasaulietis ir gavęs teisės daktaro laipsnį pasirinko dar ir medicinos studijas tuo metu klestinčiame Padujos universitete, daug sako apie šio asmens charakterį ir nulėmė tolesnius jo mokslinius interesus⁷. Tačiau gyvenimas Padujoje ilgai netruko, nes jau tais pačiais metais Olizarovijus pakviečiamas dirbti į naują Vilniaus universiteto teisės fakultetą, kur Kazimieras Leonas Sapiega fundavo dvi kanonų ir dvi civilinės teisės katedras. Tyrinėtojai spėja, kad tai galėjo būti kitų dviejų į Vilnių tuo pat metu iš Ingolštato pakviestų teisės profesorių Simono Dilgerio ir J. G. Schauerio (Šauerio) iniciatyva.

1640 m. jėzuitai nusprendė savo vadovaujamoje Vilniaus akademijoje steigti teisės fakultetą. 1641 m. tam buvo gauta ir tuometinio valdovo Vladislovo IV Vazos privilegija, suteikusi teisę steigti civilinės ir kanonų teisės katedras, galėjusias teikti ir daktaro laipsnius. Valdovo privilegiją realiai įgyvendinti 1644 m. padėjo tuometinis LDK dvaro maršalas Kazimieras Leonas Sapiega, skyręs lėšų keturiems profesoriams – po du kiekvienai iš teisių – ir akcentuodamas, kad civilinę teisę turi dėstyti išimtinai pasauliečiai. Taip Vilniuje atsirado trys minėti teisės žinovai. Dilgeris buvo kvieistas civilinei, o Schaueris – kanonų teisei dėstyti. Taigi Olizarovijui liko niša tiek vienoje, tiek kitoje katedroje, o apie kitus tuo metu dirbusius Vilniaus akademijoje teisės profesorius nežinoma.

Gyvenimas Vilniuje Olizarovijui buvo vaisingas. Čia jis įgyvendino jau anksčiau turėtus ketinimus akademiniam darbui. Paskelbė dviejų savo mokinių disertacijas: Juozapo Butkevičiaus Popucevičiaus *Assertiones ex juris prudentia ecclesiastica de iure non scripto, iure personarum et immunitate ecclesiastica* ir Konstantinovičiaus, kurio darbo pavadinimas nežinomas⁸. Čia buvo parašytas ir

⁵ Ibidem, p. 58.

⁶ S. Kot, op. cit., p. 25–26.

⁷ E. Jarra, Aron Aleksander Olizarowski jako filozof prawa, *Księga pamiątkowa celem uczczenia 350-iej rocznicy założenia uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, Warszawa, 1931, p. 34.

⁸ Ibidem, p. 35.

svarbiausias jo veikalas *Trys knygos apie politinę žmonių sąjungą*, išleistas 1651 m. Gdanske. E. Jarros nuomone, laikas ir aplinkybės, kuriomis pasirodė Olizarovijaus darbas, suteikia mums progą pažinti principus, kuriais vadovaujantis buvo auklėjama Vilniaus akademijos studentija XVII a. viduryje. Įvertinti reikia dar ir tokį faktą, kad iš visų aptariamojo laikotarpio Respublikoje politikos klausimus nagrinėjusių autorių Olizarovijus vienintelis galėjo savo mintis tiesiogiai pateikti klausytojams ir taip juos veikti. Tiesa, toks laikotarpis buvo ne itin ilgas – apie 10 metų...

Olizarovijui nebuvo lemta ilgiau užsibūti Vilniuje. 1655 m. Rusijos kariuomenė užėmė miestą, universitetas buvo uždarytas, dalis profesūros, tarp jų ir Olizarovijus, persikėlė į Karaliaučių. Atvykėlių santykiai su vietos universiteto dėstytojais nebuvo sklandūs. Matyt, mūsų autorius vėl atsidūrė ties finansinės krizės slenksčiu ir prisiminė galys baigti medicinos studijas. Po trejų metų (1658) jis pagaliau išlaikė egzaminus ir išimties tvarka be viešo disputo gavo medicinos mokslų daktaro laipsnį. Apie tolesnį jo likimą nieko nežinoma. Tačiau po metų Olizarovijus, matyt, mirė, kaip rodo jo seno Ingolštato laikų bičiulio ir kolegos Vilniaus universiteto laikais S. Dilgerio eilės.

Didžiausias Olizarovijaus darbas *Trys knygos apie politinę žmonių sąjungą* dedikuotas K. L. Sapiegai – teisės fakulteto Vilniaus akademijoje fundatoriui. Tai buvo kūrinys, kokių nemaža pasirodė vėlyvojo renesanso laikotarpiu Europoje. Daugelis jų, sekant Aristoteliu, vadintos tiesiog *Politikomis* ir paprastai buvo daugiau ar mažiau nusisekusi pastarojo filosofo recepcija XVI–XVII a. pradžioje.

XV a. antrojoje pusėje Leonardas Aretinas pakartotinai išvertė Aristotelio *Politiką* į lotynų kalbą. Jau iki tol bene du šimtmečius vystėsi šio veikalų komentarai. Drauge buvo rašomos naujos „politikos“, t. y. veikalai apie valstybę ir jos sutvarkymą, tačiau jos buvo neatsiejamos nuo pirminio savo šaltinio – Aristotelio. Tiesa, pastarasis filosofas nebuvo vienintelis, skatinęs politinio-moralistinio pobūdžio raštiją, tačiau didžioji dalis to, ką galima pavadinti politine renesanso teorine mintimi, rėmėsi būtent Aristoteliu. Šis filosofas *Poetikoje* aprėpė turtingą ir įvairiapusę problematiką, kuri autoriams teikė skirtingų jos elementų recepcijos galimybę, leidusią įvairiai, kartais net priešaringai suvokti miestą ir valstybę bei bandyti graikų polio aprašyme išsikristalizavusiomis sąvokomis aprašyti kitokią, naują ir vis dar besikeičiančią visuomenę⁹.

Nuo XVI a. vidurio ir Respublikos politinės teorijos dėl nuolatinio kontakto su Vakarų Europos mąstytojų veikalais įgavo vakarietišką europinį charakterį. Šalia lenkų autorių Andrzejiaus Fryczo Modrzewskio (Andžėjaus Fryčo Modževskio; *Commentariorum de republica emendanda libri V*), Stanisławo Orzechowskio (Stanilavo Ožechovskio; *Quincunx, to jest wzór Korony Polskiej*), Lauryno Goszlickio (Lauryno Gošlickio; *De optimo senatore libri duo*), Samuelio Petrycy'o (Samuelio Petryco; *Przydatki do etyki Arystotelesowej*) galime paminėti LDK dirbusį Andrių Volaną (*De libertate politica sive civili*). P. Rybickio nuomone, Olizarovijaus darbas iš jų išsiskiria, kadangi jo ketinimai visuomenės ir valstybės pažinimo srityje siekė toliau negu tuometiniai siauri intelektualinio lenkų pasaulio interesai¹⁰.

Olizarovijaus darbas susideda iš trijų knygų: „Apie namus“, „Apie piliečių bendriją“ ir „Apie valstybę“. Olizarovijaus darbo tyrinėtojai atkreipė dėmesį į atskirų knygų neproporcingumą. Išties stebina, kad veikalė, pavadintame *Apie politinę žmonių sąjungą*, didesnę darbo dalį užima namų reikalų svarstymas. O tokia svarbi problema kaip valstybių žlugimo priežastys ir būdai to išvengti aptariamieji dviejuose paskutiniuose mažiųjų skyreliuose... Panašu, kad tam turėjo būti kokių nors priežasčių, nors jų ir nežinome – tokios disproporcijos negalima paaiškinti nei bendra paties darbo konstrukcija, nei kitų renesanso politinės teorijos darbų pavyzdžiu.

Taigi didžiausia yra pirmoji knyga, mažiausiai susijusi su politikos ir valstybės valdymo klausimais. Joje kalbama apie santuoką, santykius tarp šeimos narių – vyro ir žmonos, tėvų ir vaikų – bei šeimnininko ir tarno santykius, t. y. patrimonialinę valdžią ir paklusnumą. Kaip ir daugelį dalykų savajame darbe, Olizarovijus pirmiausia aptaria santuokos trūkumus, vėliau jos privalumus, kad galiausiai „išteisintų“ neretai peikiamą instituciją ir apgintų nuo įvairių kaltinimų moteris. Apsvarsto

⁹ P. Rybicki, Z dziejów polskiego arystotelizmu: *De politica hominum societate* Arona Aleksandra Olizarowskiego, *Studia i materiały z dziejów nauki polskiej, seria A: Historia nauk społecznych*, zeszyt 3, Warszawa, 1959, p. 83–84.

¹⁰ P. Rybicki, op. cit., p. 89.

smulkesnius klausimus: tinkamą tuoktis amžių, nuotakos kraitį ir būdą, našlių ir senų vyrų santuokas, bando atsakyti, ar verta tuoktis mokslams atsidėjusiems vyrams. Aptaria santuokos reikšmingumą doram ir skaisčiam gyvenimui, sutuoktinės pasirinkimo taisyklės, žmonos grožio svarbą. Pateikia tokių pikantiškų pasakojimų ir taip susižavėjęs kalba apie moters grožį, kad kartais galima užmiršti, jog kalba jėzuitų auklėtinis ir buvęs ordino narys, universiteto teisės profesorius...

Kita pirmojoje knygoje plačiai nagrinėjama tema – vaikų auklėjimas, kuris autoriui rūpi ne dėl to, kad jis būtų pedagogas, o todėl, kad tai susiję su visuomenės ir valstybės ateitimi. Tad aptariamas platus šios temos klausimų ratas: auklėjimas vaikystėje, paauglystėje ir jaunystėje; dalykai, kuriems reikia skirti atskirą dėmesį: gimnastika, muzika, amatai, kelionės ir pan.; mergaičių auklėjimas ir jaunuolių baudymas; tėvų pareigos vaikams ir vaikų tėvams. Olizarovijus savo mintis paremia dviejų rūšių autoritetais: antikiniai autoriai (savo pamėgtuoju Aristotelium, Platonu bei Plutarchu) ir naujas mintis skleidusiais Erazmu Roterdamiečiu bei Liudviku Vivesu. Nors Olizarovijaus pedagoginės nuostatos nėra originalios, tačiau pakankamai modernios. Tai, ką Olizarovijus sako apie palikuonių auklėjimą, atskleidžia kintantį XVII a. požiūrį į būsimus visuomenės narius, kuomet vis aktyviau kalbėta, jog šeima labiausiai atsakinga už palikuonių parengimą būsimajam gyvenimui visuomenėje – mokykla yra tik antroji socializacijos vieta. Visa tai mes aptinkame ir Olizarovijaus darbe, skyriuje apie tėvų pareigas vaikams. Neigiamai atsiliepia Olizarovijus ir apie fizines bausmes. Nors nesiuo jų visiškai atsisakyti, liepia taikyti atsargiai, kadangi kartais tai gali smarkiai pakenkti. Pamokymas žodžiu ar tėvų pavyzdys, Olizarovijaus nuomone, gili būti pagrindinės poveikio priemonės, o mušimas ar plūdimas taikytini kraštutiniu atveju, kai jaunuolis ypač šiurkščios sielos ir užsispyręs. Reikia pripažinti, kad Respublikoje, kur nuo seno buvo priimta viską skiepyti rykšte, Olizarovijaus skleidžiamos mintys galėjo pasirodyti keistos... O dar prisiminkime jo skatinimus ir kilmingus jaunuolius mokyti amatų, kad net ir bajoraičiai, prispyrus bėdai ir nepritekliams, galėtų garbingai pelnytis duoną. Gal tai buvo viena priežasčių, kodėl tėvynėje jo darbas nesusilaukė deramo amžininkų dėmesio?

Duoda Olizarovijus nurodymų ir apie tai, kaip reikėtų elgtis ir ko siekti lankantis užsienyje – pastarosios žinios galėjo remtis ir asmenine praktika. Nemaža aptariamų klausimų perimama iš Aristotelio *Politikos* – pavyzdžiui, apie gimnastikos, muzikos, menų reikalingumą ir naudą. Berniukų ir mergaičių lavinimo klausimu autorius laikosi tradicinių pažiūrų. Silpnosios lyties lavinimui jis neskiria ypatingo dėmesio, teigia, jog „retai pasitaikydavo Deboros ir Jaelės“, todėl valstybės gyvenime jos nei turi, nei gali dalyvauti, tad autorius dėmesį telkia į vyriškos lyties palikuonių auklėjimą. S. Kotas kritikuoja Olizarovijų ir dėl jo požiūrio, tačiau ar galima reikalauti iš autoriaus, kad jis peržengtų vyraujančias savojo laikmečio nuostatas? Jo požiūris į moteris yra gana nuosaikus, jis nekaltina silpnosios lyties visomis pasaulio nuodėmėmis ir nesmerkia jų kaip didžiausio blogio, palankiai vertina santuoką ir mato svarų moters indėlį į šeimos gyvenimą, aukština jos grožį. O kad siūlo mokyti jas tik skaitymo ir rašymo pagrindų, šiek tiek muzikos – kad suteiktų malonumo namiškiams – bei namie reikalingų amatų – verpimo, audimo ir siuvimo – tai taip kalbėjo absoliuti dauguma to meto moralistų, dvasininkų ir publicistų. Siūlyti moterims suteikti lygias teises su vyrais būtų buvę tolygu apsišaukti bepročiu.

Trečioji Olizarovijaus aptariama patrimonialinių santykių grupė – šeimnininko ir tarno santykiai. Verta atkreipti dėmesį, kad pavadinime figūruoja vergo sąvoka – *De domino et servo*. Tai dar syki rodo, jog išeities taškas autoriui buvo Aristotelis. Terminai *servitus* ir *servus* verčiant knygą sudarė tam tikrų keblumų, mat autorius juos iš antikos perkelia ir į viduramžius ar net naujuosius laikus.

Visas tris temas pirmojoje knygoje Olizarovijus užbaigia aptardamas pareigas: ne tik žmonos vyrui, bet ir vyro žmonai, ne tik vaikų tėvams, bet ir tėvų vaikams, galiausiai kalba jis ir apie deramą šeimnininko elgesį.

Kone dvigubai mažesnės apimties antrąją knygą galima vadinti centrine darbo dalimi. Joje aptariama piliečių bendrija – taip reikėtų suprasti Olizarovijaus vartojamą terminą *civitas*. Šis terminas kėlė tam tikrų sunkumų, mat kalbėdamas apie piliečių bendriją Olizarovijus remiasi Aristotelium, kuris savo *Politikoje* kalba apie miestą-valstybę. Tokį neaiškumą, matyt, jautė ir pats autorius, kadangi pateikė keletą sąvokos apibrėžimų. Olizarovijus aptaria, kas yra piliečiai (be kita ko – ir kas laikomi

piliečiais Respublikoje) ir kokios yra pastarųjų pareigos.

Trumpiausioje trečiojoje knygoje Olizarovijus aptaria, kas yra valstybė, jos kilmę bei tikslus, valstybių valdymo formas: demokratiją, aristokratiją ir monarchiją. Paminėtos ir kraštutinės formos – anarchija, ochlokratija bei tiranija, tačiau klasikinių „politikų“ pavyzdžiu daugiau dėmesio susilaukė tik paskutinioji iš jų. Tradicinės valdymo formos aptariamoms atskleidžiant jų trūkumus ir privalumus. Paaikškėja, kad pats autorius linksta prie paveldimos monarchijos. Kalbėdamas apie valdymo formas, Olizarovijus vėl atsigręžia į Respubliką. Jos valdymo formoje jis regi Venecijos santvarkos bruožų, nors mano, kad karalius turi didesnę valdžią už dožą, o bajorai valdomi švelniau. Kitoje vietoje teigia, jog gimtinės santvarka primenanti Spartą t. y. mišrią formą, susidedančią iš monarchijos (karalius), aristokratijos (senatoriai), demokratijos (pasiuntiniai į seimus). Tačiau pastebi, jog vis dėlto taip teigti būtų neteisinga, mat nėra pagrindinio demokratijos veiksnio: „seimų pasiuntiniai siunčiami ne nuo visos tautos, o tik nuo bajorų luomo. Mat liaudis šioje karalystėje neturi balsu, o tik dejonę, padėtimi beveik niekuo nesiskiria nuo senovės vergų, nesaugomi jokios teisės, ir jų turtas bei gyvybė priklauso nuo šeiminkų malonės.“

Olizarovijaus darbas nėra originalus. Tai patvirtino ir pats autorius, žodyje skaitytojui lygindamas save su bite, nešančia iš žiedų paruoštą medų. Kūrinyje gausiai mirgančios ir neretai išplėstos citatos gana ilgai skatino tyrėjus manyti, jog šis darbas – viso labo kompiliacija. Olizarovijaus naudota literatūra yra labai įvairi: tai senovės graikų ir romėnų autoriai; Šventasis Raštas ir Bažnyčios Tėvų darbai; viduramžių ir renesanso autoriai bei Olizarovijaus amžininkai. Čia rasime ir grožinės literatūros, ypač poezijos kūrinių ir teologinių traktatų, ir teisės šaltinių bei teisės klausimus nagrinėjančių veikalų, publicistų, politinių teoretikų, filosofų, moralistų darbų, ne vieną istorijos veikalą.

Tačiau cituotų autorių kiekis (autorius sudarė 254 autorių indeksą) galėjo stebinti nebent vietos skaitytojus. Europoje pateikti cituojamų autorių sąrašus nebuvo jokia naujiena ar darbo neoriginalumo įrodymas. Amžininkams tai liudijo autoriaus erudicijos lygį, o mums – platų aptariamojo laikotarpio universitetinių studijų horizontą: daugelis Olizarovijaus cituotų autorių buvo neatsiejami ne tik nuo aukštojo mokslo – klasikiniai autoriai buvo plačiai skaitomi ir studijuojami jau gimnazijose. Jų kūrybos pažinimas buvo vienas koduotų ženklų, liudijusių neabejotiną Olizarovijaus priklausomybę intelektualiniam visuomenės elitui.

S. Kotas pavadino Olizarovijaus erudiciją „negirdėta“, o jo cituojamus autorius – skaitomais Respublikoje tik pavienių išskirtinių eruditų. Tačiau teigė, jog Olizarovijus buvo „tipiškas vokiškosios mokyklos produktas“, „išėjo blogiausią mokyklą, kuriai užteko aptakių frazių ir slydimo problemų paviršiumi. Gaila laiko sumuoti jo išvadas, kurių banalumas rungtis su paviršutiniškumu, o viskas yra pasiskolinta iš ne geresnių už jį patį kompiliatorių“¹¹. Tuo tarpu E. Jarra teigia, jog daugelio taip peiktas citatų kiekis Olizarovijaus darbe buvo autoriaus sąmoningai pasirinktas metodas: „Nesibaigiančios citatos, neretai užstojančios paties autoriaus mintis, charakterizuoja epochą, kuri dar neišsilaisvino iš scholastikos ir pagarbos autoritetams. Jie pakeldavo kūrinio vertę, didino pagarbą jo autoriui. Retas kuris aptariamojo laikotarpio autorius drįsta atsitraukti nuo tradicijos įtvirtintos formos. Visapusiškai jis atsiskleidžia ir to meto garsenybės Hugono Gracijaus darbe. Tačiau šis metodas ne visų autorių darbuose pasireiškė kaip nekritiškas svetimų požiūrių lipdinys; nepasireiškė ir mūsų autoriaus darbe.“¹²

Kaip ir kam naudoja Olizarovijus minėtus ir daugelį kitų autorių? P. Rybickis išskyrė keturias funkcijas¹³. Pirmiausia, jo nuomone, Olizarovijus tiesiog parodo skaitytojui savo erudiciją. Antroji funkcija artima ir mūsų dienų tikslui nurodant naudotus šaltinius atskleisti skaitytojui, iš kur autorius semiasi žinių ar faktų. Trečioji funkcija – autoriteto, kuriuo gali būti asmenys, tekstai, tradicijos, to meto mokslo teiginiai. Kalbama apie savo moraliniu autoritetu įtikinantį pavyzdį. Normuojantis tradicijų autoritetas kinta priklausomai nuo atitinkamos visuomenės išsivystymo lygio. Pakankamai

¹¹ S. Kot, op. cit., p. 32–33.

¹² E. Jarra, Aron Aleksander Olizarowski jako filozof prawa, p. 43.

¹³ P. Rybicki, op. cit., p. 119–120.

statiškoje aptariamojo laikotarpio visuomenėje vyravo nuostata gerbti tradicijas, įpročius bei papročius jos yra senos ir paveldėtos iš kartos į kartą. Tai gali paaiškinti nenykstančią Biblijos bei Bažnyčios Tėvų autoriteto galią. Jie ne tik grindžia savo mokymą ir gero bei teisingo supratimą tokių autoritetų, kaip Kristus ar Šventasis Raštas, mintimis, bet ir patys pripažįstami kompetentingais dorovės srityje. Olizarovijus Šventąjį Raštą ir Bažnyčios Tėvus dažniausiai pasitelkia kalbėdamas religijos ir moralės klausimais. Klasikos laikotarpio autorių mintys jam pasitarnauja nagrinėjant teisės bei pasaulietinius ir filosofijos klausimus. O Aristotelio *Politika* dažniausiai pasitelkiama teorinėms išvadoms paremti. Tiesa, kaip autoritetas neretai cituojamas ir Olizarovijaus pamėgtas Jeanas Bodinas. Tik reikia atkreipti dėmesį, kad jo ir kitų autorių nuomonė pateikiama ginčytiniais klausimais. Susidaro įspūdis, kad autorius dažnai kitų lūpomis išsako savo nuomonę, kai ji labai skiriasi nuo vyraujančios visuomenėje ideologijos.

Galiausiai ketvirtoji funkcija – polemikinė, nors P. Rybickis atkreipė dėmesį, kad Olizarovijus nemėgo polemikos ir jos labai nedaug jo darbe.

Kaip nutolęs buvo Olizarovijus nuo Respublikos problemų, iliustruoja tai, jog panaudoja vos tris vietos šaltinius: A. F. Modrzewskio (Modževskio) ir Petro Mieszkowskio (Mieškowskio) darbus bei 1558 m. privilegijos Vilniui tekstą. Vietos specifika Olizarovijaus darbe beveik neatsispindi. Minimasis Mazovijos bajorų paprotys būsimąjį žentą rinkti pagal jo rankas; abi sostinės – Vilnius ir Krokuva; šiek tiek informacijos apie turtu besipuikuojančius Vilniaus pirklius ir jų žmonas; Lenkijos bajorai kritikuojami už paniekinantį požiūrį į amatus; ir galiausiai gana plačiai aptaria beteisišką valstiečių padėtį. Tai reikia pabrėžti, kad galėtume tiksliau įvertinti Olizarovijaus darbą, kuriame autorius neketino apsiriboti Respublikos problemomis. Daug metų praleidusiam Vakarų Europoje autoriui, matyt, rūpėjo kur kas platesni horizontai. Ir jis pakliuvo į spąstus: siekdamas aprėpti platesnį horizontą ir parašyti plačiam skaitytojų ratui įdomų darbą, jis atsidūrė tarp daugelio kitų tokių pat autorių, todėl jo veikalas Vakarų Europoje nesulaukė didesnio dėmesio. Ir amžininkai tėvynėje veikalą apėjo veik negirdomis, vėlesniais metais jis irgi buvo menkai žinomas. Nors 1663 m. Briuselyje išleistame Gudijos dizunitų sufragano Teodoro Skuminovičiaus darbe *De jure personarum* sekama Olizarovijumi ir teigiama, jog valstiečiai Respublikoje yra ne vergai *mancipia*, o prirašytiniai *adscriptitii*. Minėtasis D. Braunas, 1723 m. išleistame *Kataloge*, kuriame ne tik pristatė autorius, bet ir aptarė jų darbų privalumus ir trūkumus, Olizarovijui skyrė triuškinančios kritikos eilutes: „Toji knygelė, parašyta Lipsijaus, Arnisėjaus, Schonbomero ir dar šimto kitų tokių pačių stiliumi, [...] nieko nepateikia iš autoriaus galvos, o viską – iš svetimų komentarų. Išskyrus tai, jog lietuvis visa tai pats sukompilavo, o Gdansko knygyninkas Forsteris išleido Amsterdamo spaudmenimis, ji nieko nereikia mokslo pasauliui. Stebiuosi, kad tas garbus autorius nepanaudojo proto galių ir fizinių pastangų surinkti tėvynės ir savosios visuomenės santvarkos papročiams, gera pagirdamas, bloga – papeikdamas, tuomet savo bendrapiliečius būtų paskatinęs sekti tinkamais pavyzdžiais. O dabar, nurašęs politinius apibendrinimus iš daugelio senųjų ir savo laikmečio autorių, niekam netinkamas, nebent mokykloms, tačiau ir tos turi daug geresnių vadovėlių. Apskritai darbe vos vienas klausimas naudingai paimtas iš tėvynės teisės – valstiečių padėtis. Jei būtų pasukęs ta kryptimi ir tos rūšies vidaus problemas nušvietęs prigimtinio teisingumo, krikščioniškos artimo meilės, tėvynės teisės bei išmintingų lenkų bei svetimšalių nuomonių atžvilgiu, būtų užsitarnavęs pagyrimą ir naudingas. Toks, koks yra, gali būti vertinamas tik išbadėjusių, kurie nežino nieko geresnio.“¹⁴ Tik XIX a., kai susidomėjus Vilniaus universiteto istorija imta ieškoti vietos autorių darbuose humanistinės minties atspindžių, Olizarovijus buvo vėl prisimintas. Kiek vėliau, 350-ųjų Vilniaus universiteto metinių proga, jau minėtieji S. Kotas ir E. Jarra¹⁵ paskelbė pranešimus apie šį autorių. XX a. antrosios pusės tyrinėtojai atkreipė dėmesį, kad jis akla nesekė svarbiausiais savo autoritetais – Aristotelium ir J. Bodinu: pastarąjį neretai sukritikuoja, o Aristotelio mintis kartais interpretuoja iliustruodamas savo mintis. Kalbėta ir apie Tomo Moro įtaką

¹⁴ D. Braun, op. cit., p. 161.

¹⁵ E. Jarra Olizarovijui skyrė du straipsnius – jau minėtą *Aron Aleksander Olizarowski jako filozof prawa*, o po kiek laiko – *Le Bodinisme en Pologne au XVIIe siècle* (Archives de Philosophie du Droit et de Sociologie Juridique, 1933, nr. 1–2), kuriame be kitų Respublikos autorių užsienio skaitytojams pristatė ir Olizarovijų.

Olizarovijaus pažiūroms¹⁶.

Net didžiausias Olizarovijaus kritikas S. Kotas pripažino, jog *Apie politinę žmonių sąjungą* parašyta sklandžiai ir gyvai, pajvairinta įdomiomis istorijomis, gražiai išleista. Tačiau skaitytojai nesusidomėjo. Kodėl? S. Koto nuomone, politikos klausimus gvildenantiems teisininkams bei filosofams tai buvo pernelyg paviršutiniškas darbas¹⁷. Bajorams jis nepatiko dėl nuolatos primenamos neteisingos valstiečių padėties. Miestiečiai – pirkliai ir amatininkai – žinoma, irgi nebuvo patenkinti savo luomų kritika. O taip karštai Olizarovijaus ginami valstiečiai ir skaityti nemokėjo, ir paprasčiausiai tokios knygos negalėjo įpirkti, net girdėti apie ją negirdėjo... Pats S. Kotas įvertino *Apie politinę žmonių sąjungą* kaip nekritišką svetimų nuomonių kratinį: „užsienyje išauklėtas kardinaliai priešingos tėvynės santvarkai politinės sistemos, Vitelsbachų ir Habsburgų absoliutizmo, jėzuitų bažnytinės ir politinės doktrinos, vokiečių teisenos, kuri laikėsi romėniškosios teisės savivaldos principų, Olizarovijus jokių aspektu nebuvo įtrauktas į Abiejų Tautų Respublikos vidaus gyvenimą, žvelgė į jį kaip svetimšalis ir savo darbą rašė kaip filosofas-moralistas, o pirmiausia – teisininkas.“¹⁸ Tačiau šiandien mes galime į jo darbą pažvelgti kiek kitu aspektu: kodėl autorius pasirinko tokį kelią? Kodėl jis nepasinaudojo vietos specifika ir neatskleidė Europai šviesiųjų Respublikos santvarkos pusių? Gal jų nelabai tematė? Turime pripažinti, kad savo darbe jis ganėtinais aštriai kritikuoja Respublikoje esamą situaciją: bajorai tamsūs, nenori siekti mokslo ir žinių; tevertina savo kilmingumą, laiko jį svarbiausiu, nors nieko nesugeba – net dorai amatu pelnytis duoną, o į tokius besipelnančius žvelgia su panieka; valstiečiai čia yra beteisiai ir savo ponų laikomi ne kažin kiek vertesniais už gyvulius. Miestiečiai – pasipūtę, o pirkliai apimti godulio. Net pati bajoriškoji demokratija nekelia Olizarovijui susižavėjimo – jo darbas rodo, kad jis buvo veikiau stiprios absoliutinės monarchijos šalininkas. Olizarovijus neatsisakė teologinio požiūrio į visuomenę ir valstybę. Jo nuomone, vien teologijos nepakanka gyvenant politinį gyvenimą, tačiau politikas, kuris norėtų atskirti religiją ir politiką, nebegali laikyti savęs krikščionimi. S. Koto teigimu, taip Olizarovijus žengė žingsnį atgal nuo vieno pagrindinių savo autoritetų – J. Bodino, kuris su daugeliu kitų XVII a. politikų kalbėjo apie valstybės autoritetą ir nepriklausomybę nuo Bažnyčios, nagrinėjo jos santykį su individo teisėmis ir piliečio laisvėmis, valstybių tikslus ir genezę¹⁹.

Tačiau gilesnė veikalo analizė parodė, jog nors Olizarovijaus darbas ir nebuvo genialus bei originalus, yra jame ir vertų dėmesio minčių. Daugiausia dėmesio susilaukė Olizarovijaus išsakyta nuomonė apie valstiečių padėtį Respublikoje ir jo požiūris, kad ir kilmingiems jaunuoliams reikia mokytis amato.

Olizarovijui kėlė nerimą, netgi piktino valstiečių padėtis Respublikoje; visose trijose *Apie politinę žmonių visuomenę* knygoje jis randa vietos šiam klausimui kelti. Pirmojoje knygoje, kalbėdamas apie namų sąrangą ir šeimynos santykius, o būtent apie šeimnininko elgesį su tarnais ir vergais, autorius vieną skirsnį pavadino „Apie Lenkijos karalystės kaimiečius arba valstiečius – ar jie yra vergai, ar laisvi žmonės?“ Čia Olizarovijus aiškiai sako, jog jie jokių būdu negali būti laikomi nelaisvais žmonėmis: „Jei spręsimė pagal teisę ir teisingumą – žmonės, apie kuriuos čia kalbame, neabejotinai yra ne vergai, o laisvi ir gimę iš laisvų tėvų piliečiai, nes jų vergija negali atrodyti teisėta nei pagal tautų, nei pagal valstybės teisę. Jie nėra nei karo metu paimti į nelaisvę ar gimę iš vergių arba belaisvių moterų, nei patys laisva valia neparsidavė už pinigus ir nepateko į vergiją dėl kokios kitos iš neseniai išvardytų priežasčių.“ Jis neranda jokios pagrįstos priežasties, privertusios valdovus taip pasielgti su savo pavaldiniais, todėl daro išvadą, jog ne kas kitas, o tik pačių šeimnininkų savivalė atėmė vargšų žmogelių laisvę. A. Olizarovijus, kaip ir A. Volanas, įžvelgia vergiškos valstiečių būklės istorines priežastis, tačiau teigia, kad Respublikoje jos yra neteisėtos. Kaip ir A. Volanas, jis pasitelkia įrodymams pirminio visuomenės būvio sampratą: kažkada žmonės visi buvę lygūs. Respublikos valdovai neturėję galios vienus pavergti, o kitus padaryti vergvaldžiais²⁰.

¹⁶ E. Lipiński, *Studia nad historią polskiej myśli ekonomicznej*, Warszawa, p. 322–327.

¹⁷ S. Kot, op. cit., p. 43.

¹⁸ Ibidem, p. 30.

¹⁹ Ibidem, p. 33.

²⁰ I. Lukšaitė, op. cit., p. 63, 64, 66.

Autorius atkreipia dėmesį į dar du dalykus. Pirma, jį jaudina, kad valstiečiai apkraunami nepakeliamais mokesčiais ir turi dirbti tiek, jog nebelieka laiko net nueiti į bažnyčią. Sekmadienį, kuomet Dievas prisakė ilsėtis ir dieną skirti maldoms, valstiečiai skuba įdirbti savuosius laukus, kadangi visas kitas dienas darbuojasi šeimininko laukuose. Olizarovijus sako, kad tokia apverktina padėtis jau patraukė ir kitų Europos šalių autorių dėmesį. Plačiai autorius aptaria medaus duoklę, kurią kasmet iš valstiečių susirenka ponai. Pastaroji jam rodo tiesiog nežmoniška, mat, autoriaus nuomone, Dievas sutvėrė bites ir jų nešamą medų, kad bent kiek pasaldintų ir taip kartų paprastų žmonių likimą. O kažin kokią bendrystę drevėms susigalvoję ponai atima pusę kasmetinio medaus derliaus...

Antrojoje knygoje Olizarovijus valstiečius prisimena kalbėdamas apie teismus ir akcentuodamas, jog paprastiems žmonėms sunku tikėtis teisingumo, nes jų apskūsti didikai yra kur kas galingesni ir gali niekais paversti bet kokį teismo procesą, o visą žalą suversti ant pačių nukentėjusiųjų pečių. A. Olizarovijus, kaip ir A. Volanas, kelia klausimą, ar gali valstietis apskūsti nusikaltusį žemvaldį. A. Volanas reikalavo, kad valstietis tokiose bylose galėtų kreiptis į atskirą instituciją, o A. Olizarovijus šį klausimą sprendė teoriškai, nekeldamas konkrečių pasiūlymų. Jo nuomone, teisinga esanti tokia teisė, kurioje abi pusės lygios savo įtaka, visuomeniniame gyvenime teisė turinti ginti silpnesnįjį. Neteisinga esanti tokia teisė, kuri neleidžia plebėjui traukti šlėktos į teismą. A. Olizarovijus šias savo pastabas paremia A. Fryczo Modrzewskio autoritetu, įrodinėdamas, kad ši teisės kritika esanti nebenauja.

Trečiojoje knygoje autorius vėl prisimena valstiečius – šį kartą kalbėdamas apie pilietį. Jo nuomone, tokiu reikia laikyti kiekvieną gyventoją t. y. ne tik kilminguosius, gimusius iš laisvų tėvų, ar tuos, kurių tėvai piliečiai, bet ir valstiečius.

Tokios autoriaus pažiūros valstiečių klausimu ne kartą susilaukė kritikos. Kunigas Ignas Grabowskis 1790 m. išleistame darbe aršiai polemizuoja su Olizarovijumi ir teigia, jog lygybė buvusi tik rojuje, o po nuopuolio pats Viešpats įteisino nelygybę, Ievą pavesdamas Adomo valdžiai. Jis kaltina Olizarovijų, jog pastarasis prasilenkia su teisybe kalbėdamas apie tai, jog bet kuris ponas gali nužudyti valstietį vos už 10 auksinų baudą, o šeimininkas – ir visai nebaudžiamas. Grabowskis net teigia, jog Olizarovijus įkalbėjęs valstiečiams apie jų nelaisvę, kaip nuo 1590 m. iki pat šių dienų rusų valstiečiams įkalbėjo ir įkalba Nalivaika, Dorošenka, Chmelnickis, Železniakas, Gonta, Zaporožės kazokai²¹.

Aštriai Olizarovijus kritikuoja ir bajorus, kurie į visus, užsidirbančius duonos kąsniui koku nors amatu, žvelgia su panieka, nors patys temoka tik gerti, lošti kauliukais ir tuščiažodžiauti: „Lenkijos diduomenė taip niekina amatus, jog mano juos teršiant jų kilmę [...] juk daug yra šio luomo kilmingiausių, ir nors kai kurie iš jų likimo ar gabumų pašaukti kilnesniems [darbams], nesimoko plebėjų luomo amatų, tačiau jų nė kiek nesmerkia ir nelaiko garbingam žmogui netinkamais. O kiti, ypač tie, kuriuos spaudžia nepritekčiai, labiau nori iš amato pelnytis duoną, nei badaudami ir kęsdami skurdą nuolat didžiuotis kilme ir kilmingumu. Dar kiti, kuriems atrodo pernelyg žema verstis net ir laisvaisiais menais, neturėtų būti gyvenimo ar moralės pavyzdžiai [...] Kažkoks Pavlovskis ir Juzefovičius, tūli lenkų bajorai, kurie šaukia, esą garbingi amatai stoja skersai kelio aukštai kilmei, mano, kad kilmingumą puikiai palaiko lošimo kauliukai, išgertuvės, paleistuvystė ir dar blogesni dalykai.“ Galiausiai, sako jis, kiekvienas turėtų suprasti, kad prispaudus nepritekčiams kur kas naudingiau mokėti kokį nors amatą ir taip garbingai pelnytis duonos kąsnį, nei pilnam puikybės galuotis badu. Šiame epizode Olizarovijus atsiriboja nuo savo didžiausio autoriteto Aristotelio, teigusio, jog amatai ir rankų darbas silpnina tiek žmogaus protą, tiek kūną, o dvasių nužemina godus pelno siekimas. Todėl reikia vengti laisvam žmogui netinkamų užsiėmimų²². Tuo tarpu Olizarovijus teigia, jog jei amato imamasi ne iš godumo, o siekiant pragyventi, tokios veiklos negalima laikyti netinkama laisvam žmogui ir ji nėra gėdinga. Taigi Olizarovijus teigiamai vertina amatus ir jų nešamą naudą visuomenei bei pačiam individui. Norėdamas geriau argumentuoti savo nuomonę, autorius

²¹ I. Grabowski, *Dopytanie się u przodków czułości ku poddanym, autorowi odpowiedzi czyli dodatku do xięgi o poddanych polskich z przypiskiem*, 1790, p. 33.

²² Aristotelis, *Politika*, iš senosios graikų kalbos vertė Mindaugas Strockis, Vilnius, 1997, 1337b.

pateikia nemažai pavyzdžių, kaip amatai vertinti ir vertinami užsienio šalyse ir kaip valdovai stengiasi sudominti jais savo pavaldinius. Vienas pagrindinių argumentų – Tomo Moro *Utopijos* visuomenė, bet rasime čia pavyzdžių ir iš antikos, Škotijos, Anglijos, Vengrijos, Rytų šalių istorijos.

Tuo tarpu prekyba susilaukia vienareikšmės jo kritikos. Savo darbe autorius keletą sykių aštriai kritikuoja pirklius. Kaltina juos ne tik lupikavimu ir beatodairišku pelno siekimu, ką dar galima suprasti, bet ir šnipinėjimu bei tuo, kad išveža geros kokybės monetas iš šalies, o krašte paskleidžia menkaverčius pinigus. Nesėkmės atveju jie nevengia burnoti prieš Dievą, kuriam šventoves stato už nedorai įgytus pinigus... Pasak autoriaus, daugelis miestiečių nusideda nesaikingumu. Savo teiginiams paremti mini Vilniaus miestiečių perdėtą puošnumą. Olizarovijaus pasisakymai pirklių ir miestiečių atžvilgiu suteikė dar vieną progą S. Kotui papriekaištauti teisės profesoriui dėl jo trumparegiškumo ir nesusigaudymo: „net gyvenimas Vokietijoje nė kiek neatvėrė jam akių dėl miestų ir pirklių ūkinės reikšmės.“²³ Tačiau galiausiai Olizarovijus pasiremia J. Bodinu, kuris pripažįsta prekybos naudą valstybei, kaip pavyzdį pateikdamas sėkmingą Portugalijos prekybą su Indija.

Kas gi iš tiesų yra arba galėjo būti Olizarovijaus darbas – politinis traktatas, teisės veikalas ar darbas iš vienos filosofijos srities? Keliais atžvilgiais jis atrodo kaip tradicinis politinis veikalas. Pirmiausia tai rodo jau minėtos Olizarovijaus mintys apie valstiečių padėtį. Bet *Apie politinę žmonių sąjungą* veikiausiai yra filosofijos srities plačiąja prasme darbas. P. Rybickio nuomone, galime gana tiksliai apibrėžti, kad „Olizarovijaus darbas priklauso „politikoms“ ta prasme, kokį šis terminas įgavo vėlyvojo renesanso raštijoje ir ypač – XVII a. pirmojoje pusėje: t. y. politikos kaip valstybės ir valstybinės visuomenės teorijos“²⁴. Tokia „politika“ P. Rybickis vadina ir J. Bodino veikalą, kuriuo taip gausiai rėmėsi mūsų autorius, ir Lipsijaus, Altusijaus, Araisėjo darbus, į kuriuos orientuodamasis rašė savo darbą Olizarovijus. *Apie politinę žmonių sąjungą* tematikos požiūriu sudaro uždarą visumą. Pirmojoje knygoje nagrinėjami visuomeniniai santykiai ir gyvenimo sferos, kurias žvelgiant iš Aristotelio teorijos taško galima apibūdinti kaip dalinių visuomenių reikalus; antrojoje ir trečiojoje knygoje pateikiami politinės teorijos kontūrai. Klausimų išdėstymas atskirose knygoje apskritai yra sistemiškas. Ir nors dėl jo galima daryti tam tikrų pastabų, iš esmės Olizarovijaus knyga prilygsta to meto parankinėmis politikomis – Araisėjo *Doctrina politica* arba Schönbornero (Šionbornerio) *Politicorum libri septem*, o gal net lenkia jas savo turiniu. Pasak P. Rybickio, „panašių konstrukcinių trūkumų rasime ir kituose to laikotarpio politikos tematikos darbuose. Tokių trūkumų šaltinis buvo, žinoma, ne Aristotelis, o jo sekėjams būdingas negebėjimas Stageiriečio problemines sąvokas tinkamai perkelti į naują ir pakitusią vėlyvojo feodalizmo pasaulio visuomenės realybę“²⁵.

Olizarovijus – gana nuoseklus Aristotelio sekėjas, ir tai įrodo ne tik gausios pastarojo filosofo citatos, bet ir bendroji knygos problematika ir sandara. Geriausiai Olizarovijaus aristotelizmas atsiskleidžia teoriniuose teiginiuose, kuriais paremtas piliečių bendrijos ir valstybės suvokimas. Iš Aristotelio Olizarovijus perėmė sąvokas ir terminiją. Žinoma, įtakos turėjo ir Romos klasikai, teisinė bei humanistinė literatūra, kartais ganėtinai tolina Aristoteliui. Tokia recepcija veikiausiai liudija autoriaus pasyvumą: jis tik priima kitų keliamus klausimus, tačiau kūrybiškai jų neplėtoja. O ten, kur autorius savarankiškiau stebi ir pateikia atitinkamus klausimus – tai jau nebe Aristotelio problematikos vystymas, o veikiausiai jos rėmų peržengimas.

Kita vertus, savo konstrukcija ir teorinėmis nuostatomis veikalas *Apie politinę žmonių sąjungą* nėra jokio konkretaus politinės teorijos ar panašios tematikos darbo atspindys. Su kompiliatoriais, kurių aptariamam laikotarpiui buvo daugybė, jį sieja tik tai, kad autorius noriai naudojosi svetimomis sąvokomis bei formuluotėmis ir, perimdamas humanistinio periodo frazeologiją, slydo klausimų paviršiumi. Visgi Olizarovijaus darbe kitų autorių recepcija yra aiškiai ir sąmoningai selektyvi. Autorius rinkosi tai, kas išsitenka tam tikruose, galbūt sąvokų atžvilgiu ne visiškai iškristalizuotos ir ne itin kūrybiškos, tačiau bet kuriuo atveju nuosavos ir sąlyginai vientisos koncepcijos rėmuose²⁶.

²³ S. Kot, op. cit., p. 38.

²⁴ P. Rybicki, op. cit., p. 90.

²⁵ Ibidem, p. 96–97.

²⁶ Ibidem, p. 120.

Todėl darbą galima nagrinėti dvejopai: kaip vieną iš XVII a. Vakarų Europos „politikų“ arba kaip specifinį vietos kūrinį. Jei imamės analizuoti Olizarovijaus veikalą europiniame kontekste, reikia atsižvelgti į jo pirmtakus ir nustatyti, kokiai politinio aristotelizmo krypties darbas priklauso ir ką naujo įneša į tą sritį. Kiek kitaip situacija atrodo analizuojant *Apie politinę žmonių sąjungą* vietinės raštijos kontekste. Atsižvelgiant į tuometinę raštijos situaciją dėmesio vertas pats faktas, jog autorius ėmėsi rašyti tokio plataus ir apibendrinto turinio knygą. Todėl net nepaisant Olizarovijaus neoriginalumo, jo darbas yra svarbus Aristotelio recepcijos Respublikoje pavyzdys. Ir būtent todėl nusipelno mūsų dėmesio.

Olizarovijui Aristotelis yra tiesiog Filosofas. Gausiomis ir plačiomis kitų renesanso autorių darbų citatomis Olizarovijus papildė ir paremia savo argumentaciją, užpildė spragas, atsirandančias tiek dėl savo kaip autoriaus išradingumo stokos, tiek dėl skuboto redagavimo. O Aristotelio citatos, tiesa, dažnos, tačiau kone pabrėžtinai trumpos – tai kreipimasis į pagrindus ir svarbiausią, galutinį autoritetą²⁷. Jau įvade autorius atsiskleidžia kaip Aristotelio sekėjas: kiekvienas egzistuojantis dalykas, – sako jis, – turi priežastis, dėl kurių egzistuoja. Toliau autorius teigia, jog jį domina tik žmogus, apie kurį kalbės iš moralės pozicijų. Nors Olizarovijus pripažįsta, kad vienuolystė ir atsiskyrimas nuo pasaulio dėl moralinio ir religinio tobulėjimo nusipelno pagarbos, perspėja, jog kartais vienuolystei atsidėjęs žmogus gali būti ne tik nenaudingas valstybei, bet ir atnešti žalos. Todėl dvasiniam gyvenimui atsidėjusius asmenis atskiria ir ketina kalbėti tik apie ūkininkavimui ir valstybės valdymui pasišventusius žmones – t. y. žmogų, veikiančią arba namų, arba piliečių bendrijoje. Kitas svarbus Aristotelio *Politikoje* nagrinėtas klausimas, kėlęs sunkumų jo sekėjams renesanso epochoje – nelygybė tarp žmonių, t. y. jų pasidalijimas į laisvus ir nelaisvus „iš prigimties“. Aristotelis manė, jog ne visi vergai yra tokie iš prigimties, tačiau prigimtis lemia pasidalijimą į laisvuosius ir vergus. Vėlesnių autorių požiūris komplikavo tai, kad vergija išnyko ir Vakarų Europoje įsivyravo feodų sistema. Šį klausimą į savo darbą įtraukė ir Olizarovijus, teoriškai palaikydamas Aristotelio teiginį apie laisvuosius ir „vergius iš prigimties“. Tačiau pagrindinį dėmesį jis sutelkė į vergijos rūšis, priklausančias ne nuo prigimties, o nuo tam tikrų įvykių: karo, kilmės, turto. Todėl jis kalba veikiau apie vergijos neteisėtumą, kai vergais laikomi (arba su jais elgiamasi kaip su vergais) karo belaisviai, gimę iš nelaisvųjų tėvų, ar vargšai.

Tačiau visa tai nereiškia, jog aklaui sekė mokytoju iš Stageiros. Olizarovijaus aristotelizmą – kaip ir daugelio kitų ankstesnių bei tuometinių Aristotelio sekėjų – tik iš dalies lėmė santykis su originalu. Daug didesnę reikšmę čia vaidino įvairūs *Politikos* perdirbiniai, ja paremtos teorijos ir veikalai. O tai, kad Olizarovijus savo darbe rinko sąvokas ir argumentus iš įvairių autorių – tarp jų ne tik Aristotelio sekėjų – tik dar sykį įrodo, kad jo darbą galime laikyti pakankamai savarankišku kūriniu.

Sąjungos – *societas* – sąvoką Olizarovijus įdėjo jau į savojo darbo pavadinimą ir nukreipė skaitytojo dėmesį į jos supratimą. Kokią prasmę aptariamam laikotarpiu turėjo šis žodis? Buvo trys jo šaltiniai: Romos teisė, klasikiniai romėnų autoriai, tarp pastarųjų itin išsiskyrė Ciceronas, ir galiausiai – Aristotelio tekstų vertimai, ypač – XV a. Aretino išversta *Politika*, kurioje graikišką terminą *koinonia* vertėjas pateikė kaip *societas*. Ši sąvoka neturėjo aiškiai apibrėžtos reikšmės. Nors Olizarovijus mėgsta apibrėžti savo vartojamas sąvokas, kaip tai daro kalbėdamas apie kitus du pamatinius savo darbo terminus – *civitas* ir *res publica*, – jis nepateikia skaitytojui sąvokos *societas* apibrėžimo, taip įstumdamas pastarąjį į nesusipratimus, mat naudojasi ja kaip suprantama, nereikalaujančia papildomo aptarimo ir apibrėžimo. P. Rybickis priėjo išvadą, jog „Olizarovijus sąvokoje *societas* matė ne tik apibrėžtus bei dalinius santykius tarp žmonių, bet ir žmonių visuomenę plačiausiu, netgi universaliu diapazonu“²⁸.

Visuomenei apibūdinti Olizarovijus vartoja dvi sąvokas: piliečių bendrija (*civitas*) ir valstybė (*res publica*). Jis nėra tokio „padalijimo“ pradininkas ar autorius. Šie du terminai minimi jau romėnų klasikinių autorių darbuose, o tikslus jų atskyrimas neretai kelia sunkumų. Pats autorius antrosios

---

²⁷ Ibidem, p. 121.

²⁸ Ibidem, p. 98–100.

knygos pradžioje skaitytojui pateikia labai skirtingus pavyzdžius, kas galėjo būti apibūdinama žodžiu *civitas*: tai ir miestas su savo įtvirtinimais, ir pilietinės teisės bei laisvės, ir bendriems įstatymams paklūstanti tauta, ir net religinė bendruomenė. Tačiau pateikęs daug tokių pavyzdžių Olizarovijus nepasako, ką gi pats laiko piliečių bendrija, o imasi svarstyti, kuo ji skiriasi nuo valstybės. Autoriaus nuomone jos skiriasi kaip materija ir forma: piliečių bendrija reiškia žmonių bendruomenę ir visuomenę, o valstybė – tos bendruomenės organizacinį pavidalą, labiausiai pasireiškiantį per politinę santvarką. Tačiau ir čia savo nuomonės nepareiškia ir, kaip pastebėjo P. Rybickis, trečiojoje knygoje pateikdamas valstybės apibrėžimą sujungia Aristotelio bei Cicerono apibrėžimus. P. Rybickis padarė išvadą, jog „valstybės supratime Olizarovijus nebuvo nuoseklus aristotelininkas ir nemokėjo nuosekliai naudotis vėlesnei aristotelizmo fazei būdingu *civitas* ir *respublica* skyrimu“²⁹. Autorius klausia: ar valstybė yra būtina? Polemizuodamas su autoriais, teigiančiais, jog jei žmonių papročiai nebūtų pagedę, jiems valdyti nereikėtų ir valstybės, Olizarovijus mano, jog net ir esant tobuliems žmonių papročiams vis dėlto būtinas pasidalijimas į valdančiuosius ir valdomuosius, todėl, jo supratimu, valstybė, politinė organizacija, besiremianti teise bei nustatanti valdžios ir paklusnumo santykį, yra neišvengiama, ir tai susiję su tuo, kad žmogus yra visuomeninis „gyvūnas“.

Yra Olizarovijaus darbe ir kita klasikinėse renesanso bei vėlesnėse „politikose“ pasitaikanti tema – visuomenės pasidalijimas į luomus, kurios neaplenkė ir Aristotelis. Kaip ir daugelis to laikotarpio autorių, Olizarovijus kalba apie bajorus ir prastuomenę. Nors ir pateikdamas argumentų, kodėl bajorai yra išskirtiniai, autorius vis dėlto gana sąlygiškai „atidalija“ bajorus ir prastuomenę, veikiau atkreipdamas dėmesį, jog bajorų požiūris į prastuomenę neretai kelia abejonių, ar tarp bajorijos ir jos pavaldinių dar galima tarti egzistuojant piliečių bendriją? Plebso definicija autoriui nekelia didesnio vargo, tuo tarpu su kilmingumu tenka ilgokai pasigalynėti.

Kaip ir daugelį dalykų savo knygoje, Olizarovijus kilmingumą (*nobilitas*) dalija į tris tipus: filosofinį, krikščioniškąjį ir politinį. Daugiausia dėmesio sulaukia pastarasis. Šiaip jau Olizarovijaus argumentai apie kilmingumą nėra originalūs, juose pastebima perimta iš humanistų kilmingumo sąvokos reliatyvizacija. Olizarovijus pripažįsta, kad valstybė negali egzistuoti be skirtingų luomų, nes labai įvairių jos poreikių negali patenkinti vieno luomo žmonės, tačiau plačiau nekalba nei apie tai, kokios kiekvieno luomo funkcijos, nei apie tai, kaip kiekvienas iš jų valdomas.

Tačiau kai kur jis nukrypo nuo Aristotelio. Štai kad ir pirmoji knyga, kurioje plačiai kalbama apie šeimą ir namus. Aristotelis beveik nekalba apie santuoką, šiek tiek skiria dėmesio vyro ir žmonos santykiams. Olizarovijaus darbe dominuoja visiškai kiti aspektai, perimti iš krikščioniškosios filosofijos ir moralės, kanonų teisės bei humanistinės kultūros. Aristotelis savo *Politikoje* apie jaunimo auklėjimą kalba iš polio pozicijų, kaip tam tikrą miesto-polio funkciją. Tuo tarpu Olizarovijaus darbe lemiamą įtaką turi jau nauja renesanso mąstysena ir naujas šeimos suvokimas, kur lemiamą įtaką auklėjant jaunuolius tenka šeimai, t. y. tėvams. Toks požiūris į jaunuolių lavinimą buvo ne Olizarovijaus išmonė – jis atspindėjo visuomenės organizacijos, kultūros ir mentaliteto permainas, kurias fiksavo ir kodifikavo daugybė autorių, dar iki Olizarovijui parašant savo darbą nagrinėjusių pedagogikos klausimus.

Kitas klausimas, kurį Olizarovijus nagrinėja ne sekdamas Aristotelium, o „savo iniciatyva“, – vergijos priežastys. Autorius klausia, ar tam tikromis aplinkybėmis laisvi žmonės netampa savo padėtimi kone lygūs vergams, nors tokiais juos paverčia ne teisė, o reali padėtis? Tokio klausimo Aristotelis nei kėlė, nei galėjo kelti. Olizarovijų inspiravo konkrečios valstybės realijos – Respublikos valstiečių padėtis. Pasak P. Rybickio, „iškėlimas problemos, kad laisvi žmonės virsta nelaisvaisiais, buvo savaip reikšmingas ir liudijo, jog rašytojas akla nesekė aristotelizmo keliu ir dėl tam tikrų jį jaudinančių savojo laikmečio realybės reiškinių įvesdavo esmines Aristotelio problematikos modifikacijas“³⁰.

Kalbėdamas apie buvimą piliečiu autorius nutolsta nuo Aristotelio minčių, kokį asmenį galima laikyti piliečiu. A. Olizarovijus vienas pirmųjų Respublikoje atskyrė visuomenės ir valstybės sąvokas,

---

²⁹ Ibidem, p. 105.

³⁰ Ibidem, p. 125.

suvokė valstybės susidarymo istorinę būtinybę, valstybės sąvokoje įžvelgė tris komponentus: teritoriją, gyventojus ir valdžią. Jo nuomone, kiekvieną valstybės gyventoją, nepaisant jo luomo ir užsiėmimo, reikia laikyti piliečiu. Bet Olizarovijus nekelia klausimo, kokios turi būti skirtingiems luomams priklausančių piliečių užduotys ir veikla valstybės piliečių bendrijoje. Visuomenės susiskirstymo į luomus autorius neneigė, tačiau, kaip ir A. Volanas, manė, kad neteisinga laikyti bajorų luomą uždaru ir nustatomu pagal kilmės. Bajoriškumą sąlygojančios asmens dorybės, o ne jo kilmė. A. Olizarovijaus teorinė visuomenės, pilietybės ir valstybės samprata yra viena pažangiausių tarp XVII a. Lietuvos ir visos Respublikos mąstytojų³¹.

Skirtingai nei S. Kotas, teigęs, jog „vokiškoji mokykla“ padarė neigiamą įtaką Olizarovijui ir sąlygojo jo darbo nesavarankiškumą, P. Rybickis kalba konkrečiau: „Olizarovijus, veikiamas nekūrybingų vokiečių aristotelininkų, tokių, kaip dažnai jo cituojamas Arnisėjas, rašydamas *Apie politinę žmonių sąjungą* irgi pasidavė vokiečių formalistams būdingo metodo įtakai. To metodo sudėtinės dalys buvo naudojamų sąvokų ir terminų definicijos, iš dalykinės literatūros cituojamos įvairios nuomonės apie pristatomas institucijas, absoliučiai priešingi vienas kitam požiūriai nagrinėjamu klausimu, galiausiai – protu pagrįsta ir erudiciška argumentacija už ir prieš aptariamą praktikas bei institucijas. Tokiu metodu Olizarovijus nagrinėja viską – nuo santuokos iki politinės santvarkos. Tai buvo savotiška vėlyvoji scholastika.“³²

Olizarovijaus darbas priklauso literatūrai, išaugusiai iš Aristotelio mokslo apie miestą-polį ir išsaugojusiai pagrindines jo mokslo koncepcijas. Ne itin originalus ir atskleidžiantis nedaug autoriaus kūrybos darbas nepriskirtinas tiems veikalams, kurie kūrybiškai perdirbo Aristotelio koncepciją ir nukalė iš jos įrankį, reikalingą pasikeitusiai ir nuolatos besikeičiančiai piliečių bendrijos kasdienybei suprasti. Šis traktatas apie piliečių bendriją ir valstybę yra veikiau tradicinis ir formalus problemos supratimo atžvilgiu, jame negausu aštresnio kasdienybės ir politinės realybės matymo blyksnių. Tačiau Olizarovijus nebuvo vienintelis toks Europos raštijos autorius. Tiesa, jo veikalas būtų buvęs kur kas labiau išbaigtas, jei autorius nebūtų lengvinęs sau darbo pernelyg gausiomis citatomis iš kitų autorių darbų. Jo veikalą galime laikyti tipišku vėlyvojo porenensansinio aristotelizmo kūrinium, kuriam būdingi du pagrindiniai bruožai: knyginės erudicijos persvara prieš tiesioginį reiškinių pažinimą ir atitrūkimas nuo konkrečios piliečių bendrijos realybės bei dėmesys formaliai suprastai teorijai. Europos kontekste šis darbas nėra ženklus laimėjimas, tačiau žvelgiant į jį Respublikos kontekste situacija veriasi kiek kitaip.

Kai Olizarovijus rašė savo kūrinį, XVII a. vidurio Respublikoje jau buvo pasibaigęs aukso amžius, kuomet kūrė A. F. Modrzewskis ir S. Orzechowskis Lenkijoje ar A. Volanas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje. Mat silpstant mokslo raidai apskritai ir politinės teorijos minčiai konkrečiai, visą pirmąją XVII a. pusę silpo ir Respublikos intelektualų ryšiai su vis intensyvesnėmis Europos intelektualų mintimi. Tėvynėje autorius, matyt, nerado atitinkamo kultūrinio ir intelektualinio klimato, palankiai veikiančio tokio pobūdžio kūrybinę veiklą. Nors teigti, kad būtent tai lėmė Olizarovijaus darbo trūkumus, būtų nepagrįsta, tačiau prielaidą galime kelti. Keliolika metų Vakarų Europoje praleidęs žmogus, neabejotinai apsiskaitęs ir universitetinį išsilavinimą įgijęs LDK bajoras, Vilniaus universiteto profesorius kone po šimto metų pertraukos rašo bendrą politinę teoriją. Tiesa, jo darbas nėra nei toks originalus, nei toks aštrus, kokie buvo pirmtakų darbai. Tačiau Olizarovijus savo veikale pateikia taip apibendrintą ir tokią chronologiškai išplėtotą politinę teoriją, kokios ligi jo nepateikė nė vienas autorius Respublikoje³³. Tai darbas, kuriame mums pateikiama tiek išsamiausia Aristotelio iki XVII a. vidurio, tiek renesanso ir porenensansinio laikotarpio politinės minties recepcija. Nors tai ne itin kūrybiška recepcija, tačiau ji sąmoninga ir kartais netgi kritiška. Tad *Apie politinę žmonių sąjungą* mažų mažiausiai galime laikyti egzistavusių Respublikos kultūros ir mąstymo ryšių su besivystančią Vakarų politinę mintimi įrodymu.

Olizarovijaus darbas užbaigia su renesansu susijusios Respublikos visuomeninės minties raidos

³¹ I. Lukšaitė, op. cit., p. 66.

³² P. Rybicki, op. cit., p. 128.

³³ Ibidem, p. 131.

periodą, kai kristalizavosi teorinis susidomėjimas visuomenės būties ir valstybės organizacijos problemomis. Nesuteikia jam naujų turinių, tačiau periodo pabaigoje pateikia sistemišką savo laikotarpio žinių apie visuomenę ir valstybę santrauką, kur surenka žinias ir problemas, iš kurių išaugo ir vystėsi XVI–XVII a. pirmosios pusės politinė teorija³⁴.

[...]

Aronas Aleksandras Olizarovijus, *Apie politinę žmonių sąjungą*, Vilnius: Aidai, 2003, p. VII–XXXVII.

---

³⁴ Ibidem, p. 132.